

KİTAP TANITIMI

Nevzat KELEŞ*

**Sezai YAZICI, *Seyyahların Gözünden Ani*, Ankara:
Serhat Kalkınma Ajansı, 2017, 315 sayfa.**

Oldukça eski bir geçmişe sahip seyahat geleneğinin bir mahsulü olan seyahat literatürü tarih, coğrafya ve edebiyat başta olmak üzere sosyoloji, etnoloji, ilahiyat (teoloji), antropoloji, hukuk, sanat tarihi vb. pek çok disiplini alakadar eden bilgiler ihtiva etmektedir. Ekseriyetle yazarın görüş ve tanıklığına dayalı olarak hazırlanan bu eserler, zengin içerikleri dolayısıyla tarih çalışmalarında gün geçtikçe daha ziyade ilgiye mazhar olmaktadır. Bu yönüyle şehir tarihi çalışmalarında seyahat eserlerinin ayrı bir önemi vardır. Zira seyyahlar ziyaret ettikleri şehirlerin veya kentlerin, belirli bir zaman ve dönemine tanıklık etmekte ve bir belgesel misali pek çok farklı özellikleriyle onu tanıtmaktadırlar. Bu yönüyle kentlerin idaresi, sosyal hayatı, ekonomik durumu ve gelenekleriyle birlikte henüz var olan veya yıkılmaya yüz tutmuş mimarî eserleri hakkında da eşsiz izlenimler sunmaktadırlar. Sezai Yazıcı'nın kaleme aldığı Ani şehriyle alakalı betimlemeleri de bu açıdan en somut örneklerdendir.

Ani, IX-XII. yüzyıllar arasında Bagratunilere ve Şeddâdîlere başkentlik etmiş, söz konusu dönemlerde çok canlı ve mamur bir şehir iken XIII. yüzyıldan günümüze değin, gittikçe bu durumundan uzaklaşmış ve en nihayetinde ıssız ve terk edilmiş bir hale dönmüştür. Dolayısıyla çok kültürlü bir yapıya sahip Ani'nin bu serencamını XIII. yüzyıldan itibaren bilvesile bu kente uğramış seyyahların izlenimleri ve müşahedeleri vasıtasıyla izleyebilmekteyiz. Tabii bütün bu seyyahları tespit etmek ve Ani'ye dair bilgiler ihtiva eden seyahatnâmelerin ilgili bölümlerini Türkçe'ye kazandırmak da Sezai Yazıcı'nın gayret ve çabalarıyla mümkün olmuştur. Ele aldığımız Sezaî Yazıcı'nın *Seyyahların Gözünden Ani* isimli eseri Önsöz, Giriş ve yüzyıllara göre taksim edilmiş dört ana bölüm ile Ani'ye dair seyyahların çalışmalarından derlenen görsel malzemelerden oluşmaktadır.

Sezai Yazıcı'yı bu kitabı yazmaya yönelten şey Ani'de incelemelerde bulunmuş ama şimdiye kadar ilim âlemince ihmal edilmiş olan Eugène Boré

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
ORCID: 0000-0002-2748-9972
(Makale Gönderim Tarihi: 30.12.2020-Makale Kabul Tarihi: 31.12.2020)

olmuştur. Eugène Boré'nin seyahat raporlarına ulaşma merakı yazarı, Ortaçağ'dan 1967 yılına kadar Ani'ye uğramış seyyahların Ani ile ilgili kayıtlarını derlemeye sevk etmiştir.

Eserin Giriş kısmında (s. 15-28) Ani'nin coğrafi konumu, adının anlamı ve kökeni ile kuruluşundan günümüze kadarki tarihsel değişim ve dönüşümü ele alınmıştır. Bunun yanı sıra 1001 kiliseli şehir olarak anılan şehrin mimarî üslubu, Şeddâdiler ile birlikte kazandığı çok kültürlülüğü, harap oluşunun nedenleri ve batılılarca nasıl keşfedildiği konusu da ayrı başlıklar halinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ilk ana bölümü (s. 31-37) XIII-XV. yüzyıllarda Ani'yi ziyaret eden William of Rubruck, Rabban Savma (Sauma) ve Ruy Gonzalez de Clavijo'ya hasredilmiştir. Buna göre Rubruck, 2 Şubat 1255'te, Raban Savma 1280'de De Clavijo ise 5 Eylül 1405'te Ani'yi ziyaret etmişti. Bunlardan "*burada bin Ermeni kilisesi ve iki Müslüman cami vardı,*" diyen Rubruck vasıtasıyla Moğol Kağan'ının buraya bir vali tayin ettiğini ve De Clavijo'nun kayıtlarından da Timur adına Çağatay asilzâdelerinden olan Duladay Bey'in oğlunun burada yönetici olduğunu öğrenmekteyiz.

XVII-XVIII. Yüzyıllar (s. 38-57) başlığını taşıyan ikinci bölümünde yazar, bu yüzyıllarda Ani'ye uğrayan Heinrich von Poser, Evliya Çelebî, Jean Baptiste Tavernier, Jacques Villotte, Giovanni Francesco Gemelli Careri ve Joseph Pitton de Tournefort'u ve onların kente dair izlenimlerini konu almaktadır. Müellif, De Clavijo'nun 5 Eylül 1405'teki seyahatinden sonra 200 yıl boyunca herhangi bir seyyahın Ani'yi ziyaret etmediğini, bu açıdan 6 Nisan 1621'de Ani'ye gelen Poser'in seyahat izlenimlerinin çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Poser'in Ani'de *iki yüz kadar kilise gördüğünü* belirtmesinden hareketle, bu zamana kadar şehirdeki 200 kilisenin hala ayakta olduğunu ve muhtemelen bunların 1600'lü yılların başındaki İran saldırıları nedeniyle yıkıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla bu kayıtlar, Rubruck'tan Poser'e kadar Ani'nin nasıl ıssızlaştığı ve ne denli büyük bir tahribata maruz kaldığını bizzat tanıkların izlenimleriyle gün yüzüne çıkarmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü *XIX. Yüzyıl* (s. 58-260) başlığını taşımakta olup James Justinian Morier ile başlayıp 1897'de kenti ziyaret eden Henry Algernon George Percy ile son bulmakta ve 27 seyyahın seyahat maceraları ve Ani'ye dair kayıtlarını ihtiva etmektedir. XIX. Yüzyıl, Ani'ye planlı seyahatlerin ve şehirde detaylı incelemelerin yapıldığı bir yüzyıldır. Bunda İskoç asıllı Sir Robert Ker Porter'in 14 Kasım 1817'deki Ani gezisine dair kayıtlarının yayınlanmasının kayda değer bir etkisi olmuştur. Porter'in gözlemleri,

yazarın ifadesiyle *Ker Porter fırtınasına* dönüşmüş ve batıda Ani'ye yönelik bir merak ve hayranlık uyandırmıştır. Ker Porter'le başlayan seyyahların Ani çıkarması, 1830'dan itibaren yeni bir ivme kazanmıştır. Nitekim 1830-1840 arasında aralarında William John Hamilton, Eugène Boré ve Charles Texier'in de bulunduğu her biri kendi alanında uzman sekiz seyyah Ani'yi ziyaret etmiştir. Bunlardan entelektüel bir kişiliğe sahip olan ve yazarın tanıtımını yaptığımız bu eserin yazılmasında *itici güç* olduğunu tarif ettiği Eugène Boré, yedi gün boyunca Ani'de kalıp buradaki yazıtları kopyalamaya çalışmıştır. Eugène Boré bu araştırmasıyla Menûçehr Camii'si üzerinde bulunan Ebû Said Bahadır Han'a ait kitabeyi yayınlayan ve Ebü'l-Mu'ammerân Camii'nin minaresi üzerindeki son Şeddâdî Emîri Sultan b. Mahmud'un Farsça kitabesinin içeriğine dair fikir beyan eden ilk seyyahdır. Sezai Yazıcı da şimdiye kadar ihmal edilmiş Eugène Boré'nin seyahati ve Ani ile ilgili kayıtlarını ilim âleminin istifadesine sunmayı amaçlamıştır. Eugène Boré'den sonra Ani'ye uğrayan ve burada iki gün kalan Chales Texier de ayrıntılı çalışmalar ile antik kentin planını ve tarihi eserlerinin çizimlerini övgüye değer bir şekilde resmetmiştir.

Yazar 1840'tan sonra da seyyahların Ani'yi ziyaret etmeye devam ettiklerini ve XIX. yüzyılın sonuna kadar 15 seyyahın daha şehre geldiğini kaydetmektedir. Bu süreçte Rusların da Ani'deki araştırma ve incelemelere ilgi duymaya başladıkları müşahede edilmektedir. Yazarın da üzerinde durduğu Hermann Abich, Andrey Murevyev, N. Khanikof ve Marie Félicité Brosset'in incelemeleri Ani araştırmalarında oldukça önemli bir yer tutar. Nitekim müellif Ani'nin çevresini ölçen ilk kişinin Abich olduğunu ileri sürmektedir. Abich Ani'ye iki kez gelmiş ve bu sırada Ani'nin şehir planı başta olmak üzere kentteki mimarî yapıların cephe çizimleri ve pek çok Ermenice kitabenin kopyalarını çıkarmıştır. Khanikof ise Ani'deki İslâmî kitabeleri ortaya çıkarmış, okumuş ve yayınlamıştır. Onun gezisini ve Ani ile ilgili araştırmalarını seleflerinden farklı kılan, kendi ifadesiyle "*Ani'deki anıtlarda bulunan Müslümanlara ait kitabelerin niteliği ve sayısı hakkında kesin bir bilgi*" vermiş olmasıdır. Bu açıdan yazarın tabiriyle Khanikof'un yolculuğu yalnızca İslâmî kitabelerin okunması açısından değil Ani'nin geneline ilişkin verdiği bilgiler bakımından da değerlidir. Brosset ise çok istemesine rağmen Ani'yi görme imkânı bulamamıştır. Buna rağmen Abich ve Khanikof'un incelemelerini bizzat yayınladığı gibi 1860'ta da *Les Ruines d'Ani* adıyla bir eser kaleme almıştır.

İsmi verdiğimiz bu Rus seyyahların haricinde müellif, Lady Sheil, Carl Ritter, W.R. Holmes, F. Heinzelmann, G. Gordon, John Ussher, A. Petzholdt, Max von Thielmann, Amand von Freiherr Schweiger, G.I. Gurdjieff, H.F.B.

Lynch, Gustave Schlumberger ve H.A.G Percy ve onların Ani'ye ait raporlarına da eserinde yer vermiştir. Bunlardan Henry Finnis Blossse Lynch'in Ani ile ilgili kayıtları, 58 sayfa tutmakta olup tarihî kalıntı ve yapılara ait çok sayıda görsel ve plan da içermektedir. Bu yönüyle Lynch, seyyahlar arasında Charles Texier ile birlikte Ani'ye dair en ayrıntılı kayıt ve anlatımı sunan kişi konumundadır.

Yazar *XX. Yüzyıl* (s. 261-298) başlığını taşıyan son bölümünde ise 1903'ten 1967 yılına kadar Ani'ye uğramış ve seyahat notları tutmuş Karapet J. Basmadjian, Luigi Villari, Moskvic Grigory, Konstantin Paustovsky, John Patrick Douglas Balfour, Lord Kinross ve Jonh Marriner'e yer vermektedir. Bu bölümün ilk seyahatçi olan Ermeni tarihçi Basmadjian, 1903'teki Ani incelemeleri sırasında kent ve çevresindeki 143 Ermenice kitabenin kayıtlarını tutmuştur. Daha sonra bunları 1920'den itibaren *Revue de l'Orient Chretien*'te yazı dizisi olarak yayınlamıştır. Bundan sonraki süreçte Ani'yi gelenler önceki seyyahlara nispeten daha talihsizlerdi. Zira XIX. yüzyılın sonlarından itibaren doğal veya beşerî unsurların yol açtığı tahribatlar daha ziyade artmış Ani'de ayakta kalan eserlerin sayısı gittikçe azalmıştı. Bu açıdan yazarın da vurguladığı üzere Moskvic Grigory'nin Ani'yi *taş kesilen kent* Pampei'ye benzetmesi bu vaziyeti izah etmektedir. Yazar çalışmasını bir İngiliz maceraperest ve gezgin olan John Marriner'in 1967'deki seyahatinin notlarıyla sonlandırmaktadır.

Sonuç olarak *Seyyahların Gözünden Ani* isimli bu çalışmasıyla yazar, iki devlete başkentlik yapmış, doğu batı yönünde uzanan tarihi ipek yolu üzerinde olması hasebiyle yüzyıllarca oldukça renkli, müreffeh ve istikrarlı bir siyasî, sosyal ve ekonomik dönem yaşamış olan Ani'nin, antik ve tarihî bir kent haline dönüşümünü bizzat Ani'yi görenlerin nazarıyla gözler önüne sermektedir. Moravyev'in deyişiyle Ani'nin zamanla nasıl "*kocaman bir ölüm tarlası*" haline geldiğini okuyucunun ilgisine sunmaktadır. Sezai Yazıcı'nın bu kitabı, Ani ve çevresine dair araştırmalar yapan ilim meraklıları için önemli bir başvuru eseri niteliğindedir. Ayrıca Anadolu'nun diğer kentlerine yönelik bu türden muhtemel araştırmalar için de bir örnek teşkil etmektedir.